

UŞAK MÜZESİ'NDEN BİR GRUP LYDION A GROUP OF LYDIONS FROM UŞAK MUSEUM

SEVGİ H. TEMİZ*

Öz: Döneminin Anadolu'daki en güçlü ve zengin devletine sahip Lydialıların antik çağın pahalı, lüks ürünleri olan parfümler, kokulu yağlar ve kremlere olan düşkünlükleri antik kaynaklar vasıtasıyla bilinmektedir. Bu ürünlerin tüketimi MÖ VII. yüzyılın sonu ve VI. yüzyılda orta sınıf arasında yaygınlaşır. Akdeniz Dünyası'nda birçok merkezde bu dönemde bilinen parfüm ve kozmetikler ile bunlara ait kap formlarından farklı yeni bir ürün ve içerisine konduğu özgün bir kap formu görülmeye başlar. Batı Anadolu, Phrygia, Ege Adaları, Yunanistan, İtalya, Fransa, İspanya ve Güney Rusya'da ele geçen bu yeni kozmetiğin adı *βακκαρίς*, sunulduğu kabın ismi ise lydiondu. Olasılıkla Anadolu'nun dışına ihraç edilen ve taklidi yapılan, parfüm ve kozmetik konulduğu bilinen Lydia'ya özgü tek kap formu olan lydionların kullanımı, MÖ V. ve IV. yüzyıllarda azalarak da olsa devam etmiştir. Ancak bu yüzyıllara ait buluntuların çoğunluğu tarihlendirilemeyen tabakalardan gelmektedir. Bu çalışmada yedi eser değerlendirilmekte ve hibrit lydionlar olarak sınıflandırılan gruba yeni bir örnek sunulmaktadır. Bu çalışma ile Hamamtepe, İkiztepe ve yeni buluntular ışığında geçiş ve geç tip lydionların kronolojisine katkı sağlamak amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Anadolu • Lydia • Sardeis • Lydion • *βακκαρίς*

Abstract: Ancient literary sources indicate that Lydians, who had the most powerful and richest state in Anatolia, were fond of perfumes, fragrant oils and creams, which were expensive and luxurious products of antiquity. Consumption of these products became widespread among the middle class in the late VIIth and the VIth centuries BC. Concurrently, a novel product and its own unique vessel form, different from the usual perfumes, cosmetics and related vessel forms, began to emerge in many centers throughout the Mediterranean World. Found in Western Anatolia, Phrygia, the Aegean Islands, the Greek Sites, Italy, France, Spain and Southern Russia, this new cosmetic and its container were called *βακκαρίς* and lydion, respectively. The use of lydion, which was probably the only Lydian perfume/cosmetic-containing form that was exported and imitated outside Anatolia, persisted in the Vth and IVth centuries BC, albeit in decreasing abundance. However, most of these findings were recovered from undated deposits. Seven lydions are evaluated in this study and a novel example of the group classified as hybrid lydions is presented. This study aims to contribute to the chronology of transition and late lydions in the light of Hamamtepe, İkiztepe and new findings.

Keywords: Anatolia • Lydia • Sardis • Lydion • *βακκαρίς*

Giriş

Lydionlar, geniş bir alana yayılan ve taklitleri yapılan Lydia'ya özgü en popüler seramik formu olarak bilinir. Bu kaplar, büyük olasılıkla kozmetik yapımında kullanılan ve hoş kokulu bir bitki olan *βακκαρίς*'in bulunduğu parfüm kapları idiler. Bu makalede çalışılan yedi adet pişmiş toprak lydion Uşak Müzesi'nde korunmaktadır. Bunlar içerisinde yer alan dört lydion (Fig. 1-3, 7.) müzayede ve satın alma yolu ile Uşak Müzesi'ne kazandırılmıştır. Diğer üç eser (Fig. 4- 6.) Lidya kültür ve sanatı ile ilişkili önemli veriler sunan İkiztepe Tümülüs'ü buluntuları arasında yer alır. Tümülüs Uşak ili-

* Dr., Antalya. 0000-0002-3104-3471 | stemiz2009@hotmail.com

Bu makalede, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji (Klasik Arkeoloji) Ana Bilim Dalında, Prof. Dr. K. Görkay yönetiminde tamamlanan yüksek lisans tezimin konusuna dâhil olan parfüm kaplarından yedi adet lydion sunulacaktır.

nin 20 km batısında Güre Köyü'nde, Beylerhanı Köyü ile İkiztepe Mahallesi arasında, Gediz Nehri'nin geçtiği ovaya yaslanan doğal iki tepeden batıda yer alanın üzerindedir. Yüksekliği 10 m, çapı 30 m olan, içerisinde dromoslu iki mezar odasının bulunduğu Tümülüs, 1966 yılında kaçak kazılar ile tahrip edilmiş ve çok sayıda buluntu yurtdışına kaçırılmıştır. 1966 yılında B. Tezcan tarafından başlatılan kurtarma kazısında tümülüsün temizlik çalışması sırasında, I. no'lu mezar odası içerisinde lydion ve alabastron parçaları tespit edilmiştir. Ele geçirilen eserler içerisinde yer alan on altı lydion ve on alabastrondan bazılarının kırık olması objelerin I. no'lu mezara ait olabileceğini düşündürmektedir¹. Bu lydionlardan büyük oranda sağlam ele geçen üçü bu çalışmada değerlendirilecektir.

Lydionlar üzerine ilk çalışmayı yapan Rumpf, MÖ VI, V ve IV. yüzyıllarda antik kaynaklarda Lidya'ya ait bir kozmetik maddesi olan βακκαρίç'in bu kaplarda saklandığını belirtir². Lydion ismi ise ilk kez Berlin'de kırmızı figürlü bir Attika stamnos'u üzerinde kazıma ile yazılı olarak karşımıza çıkar³. Lydia Bölgesi kazılarında ortaya çıkarılan çok sayıda lydionun varlığı ile Sardeis'te ele geçen erken örnekler bu kapların üretim ve çıkış yerinin Lydia Bölgesi olduğunu göstermektedir⁴. Lydionların içeriğinin bir Lydia ürünü olan βακκαρίç içermesi nedeniyle diğer coğrafyalarda bulunan örnekler Lydia taklidi kaplar olarak değerlendirilir⁵. Bu kapsamda geniş bir coğrafyaya yayılan lydion ticareti MÖ VI. yüzyılın ikinci ve üçüncü çeyreğinde doruk noktasına ulaşmıştır⁶. Ayrıca Attik ve Etrüsk "Pontic" siyah figürlü lydion üretiminin MÖ VI. yüzyıl ortaları ve ikinci yarısı olması da, artık bu dönemde bir kozmetik kabı olan lydionun yeni formların denenmesine imkân tanıyacak kadar bilinen bir kap formu ve βακκαρίç'in de popüler bir kozmetik ürünü olduğunu kanıtlamaktadır⁷. İtalya ve Yunanistan'da bulunan en erken lydion örneklerinin büyük çoğunluğunun Doğu Yunan taklidi olması ise bu ürünün deniz aşırı ticaretinin Batı Anadolu Yunan Kolonileri tarafından yapıldığını göstermektedir⁸.

Buluntu yerlerine baktığımızda, lydionlar kutsal alanlarda sadece Karia'da Amyzon ve Labraunda'da ele geçmiştir⁹. Buna karşın yerleşim alanları ve nekropolislerde çok sayıda bulunmaları bir kozmetik maddesi olarak βακκαρίç'in günlük yaşamda kullanımına dair bilgiler sunmaktadır¹⁰. Lidyalıların zenginlikleri ve lüks maddelere olan düşkünlükleri Homeros¹¹ ve Herodotos¹² tarafından

¹ Tezcan 1976, 394.

² Rumpf 1920, 166-170.

³ Beazley 1927, 349-350. Hephaistos Ressamı'na atfedilen kırmızı figürlü bir Attika stamnos'u üzerinde "10 büyük lydion" yazmaktadır (Berlin, no. 2188); Greenewalt 1972, 132, dn. 27. Greenewalt, Würzburg'da Leagros grubuna atfedilen (no. 321) ve MÖ VI. yüzyılın son çeyreğine tarihlenen siyah figürlü Attik hydria üzerinde ve birçok kırmızı figürlü vazo üzerinde yazılı olan "λν" kısaltmasının da lydion sözcüğüne karşılık gelebileceğini düşünmektedir.

⁴ Greenewalt 2010, 205.

⁵ Greenewalt 1966, 4, 95, 115.

⁶ Rumpf 1920, 167.

⁷ Greenewalt 1966, 96.

⁸ Roebuck 1959, 56 dn. 70; Akdeniz merkezlerinde lydion buluntularının dağılım haritası için bk. Wrigley 2011, fig. 26.

⁹ Greenewalt 1966, 115.

¹⁰ Temiz 2007, 15-30. Lydia, Phrygia ve Aiolis Bölgesi Lydion buluntuları yerleşim ve mezar kontekstlerinde bulunmuştur.

¹¹ Hom. Il. IV. str. 140-145.

aktarılmaktadır¹³. Bununla birlikte hoş kokulu bir bitki olan parfüm ya da olasılıkla cilde sürülen bir tür kokulu krem olarak kullanıldığı düşünülen βακκαρίç'i en erken anan MÖ VI. yüzyıl şairi Hipponaks'tır. Metinde: 'Daskyleion'da Kroisos'a sunulan βακκαρίç'in yüksek kalitesinden' bahsedilir¹⁴. MÖ V ve IV. yüzyıl yazarlarına ait bilgilere ise Athenaios'un *Deipnosophistai* adlı eserinden ulaşılmaktadır. Sophokles: 'Lydialıların alışkın oldukları üzere banyodan sonra βακκαρίç ile yağlandıklarını belirtirken¹⁵, Ksenophon ve Phylarkhos tarafından, Sardeis'in İonialı tebaasının ekonomik olarak gerilemesine yol açan bu zenginlik ürünlerinin elden ele dolaştığı aktarılır¹⁶. Ancak MÖ IV. yüzyıldan sonra I. yüzyıla kadar antik kaynaklarda bu bitki anılmaz. Fakat MÖ I. yüzyıl ile tekrar başlayan kullanım sahasının Plinius ve Dioskorides kayıtlarında medikal amaçlı değiştiği görülür. Dioskorides *De Meteria Medica*'da; hoş kokulu bir bitki olan βακκαρίç'in pudra formunda kullanıldığından ve kokusunun uyumaya yardımcı olduğundan bahseder¹⁷. Aynı zamanda çelenklerde kullanılan bitkinin sert yapraklı, boyunun menekşe ile sığırkuyruğu arasında, çiçeklerinin mora çalan beyaz renkte, kokusunun ise tarçına benzediği aktarılmaktadır¹⁸. Dioskorides bu bitkiyi, Anadolu'da Roma ordusunun doktorlarının ve Kilikia'da Anazarbos'un yerlilerinin de kullandıklarından bahseder¹⁹. Plinius, Dioskorides gibi kokusunun tarçına benzediğini belirttiği bu bitkinin zambak çiçeği ile birlikte yapılan pudrasının giysilerin arasına parfüm olarak konduğunu aktarır²⁰. Ayrıca *Naturalis Historia*'da verilen bir tarifte: kökleri pudra şeklinde ezilen ve sıcak suda bekletilen βακκαρίç'in kişniş ve bir cins mantar türü ile sirke, bal ya da sıcak su içerisine konularak hazırlanan kürü kaydedilir²¹. MÖ I. yüzyıldan itibaren farmasötik özelliği öne çıkan βακκαρίç, günümüzde ise birden fazla farklı bitki olarak saptanmıştır. Bunların başlıcaları, yüksükotu (*Digitalis purpurea*), tavşankulağı (*Helichrysum sanguineum*) ve Sardeis civarında yetişen gülhatmi (*Alcea rosea*) bitkisidir. Ancak bu bitkiler Dioskorides'in tanımı ile benzerliklerinin yanı sıra farklılıklara da sahiptir²².

Antik kaynaklar βακκαρίç'in parfüm ya da kokulu krem formunda sürülerek kullanılan bir kozmetik olduğuna ilişkin bilgiler de aktarmaktadır. Aiskhylos ve Aristophanes βακκαρίç'i parfümlerden ayrı olarak anarken, Hipponaks, Magnes, Akhaios ve Simonides tarafından kokulu bir bitki olan βακκαρίç'in sürme ve ovma şeklinde kullanıldığı belirtilir²³. Bitkinin köklerinden elde edilen pudra şeklinde kullanımı, bitkinin uzak coğrafyalara ticaretinin de bu formda yapıldığını düşündürmektedir. Böylelikle pudra yağlar, merhemler ile karıştırılarak farklı tarz ve amaçlar için kullanılmış olmalıdır. Lydionların, bitkiden elde edilen pudranın taşınması için uygun bir forma sahip

¹² Hdt. *Hist.* I. 29.

¹³ de la Genière 1984, 91-92.

¹⁴ Pedley 1972, 44 no. 131: Hipponaks, Fr. 104.21 ff.

¹⁵ Ath. *Deip.* XV. 690 b-d.

¹⁶ Ath. *Deip.* XII. 526 a-b, XII. 553 A.

¹⁷ Diosk. *med.* 420 vd. no. 3-51.

¹⁸ Diosk. *med.* 420 vd. no. 3-51.

¹⁹ Diosk. *med.* 55-56 no. 44: Çeviri için bk. Greenewalt 1966, dn. 61. (ed. Wellmann, M. Berlin; Weidmann, 1907)

²⁰ Plin. *nat.* 21. 16.

²¹ Plin. *nat.* 26. 70.

²² Greenewalt 2010, 202; 1966, 223 vd. Ancak gülhatmi bitkisinin kökünün kokusu Dioskorides'in tanımında belirtildiği gibi tarçına benzemez.

²³ Ath. *Deip.* XV. 690 b-d.

olduğu ve bu pudranın ihraç ürünü olarak toplu şekilde taşındığı düşünülmektedir²⁴.

Lydia seramiği Sardeis'in yakın ve uzak çevresinde yer alan merkezlerde Turgutlu, Alaşehir, Kula, Ephesos, Smyrna, Gordion, Daskyleion, Miletos ve esas olarak lydionların dâhil olduğu grup ile Anadolu'nun dışındaki farklı bölgelerde de bulunmuştur²⁵. Lydionlar Anadolu'nun dışında farklı coğrafyalara ihraç edilen ve taklitleri yapılan büyük olasılıkla parfüm ve kozmetik konulduğu bilinen tek Lydia seramik formudur²⁶. Bilinen formun ilk örnekleri 18. yüzyılda açılan ve MÖ VI. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlenen Etrüsk mezarlarından gelmektedir²⁷. Sardeis'te ise ilk lydionlar 1853'de Bintepeler Nekropolis'inde yer alan Alyattes'in tümülüsünde bulunmuştur²⁸. Greenewalt'ın şişkin-karınlı olarak tanımladığı yuvarlak gövdeli erken tip lydionlar bu kozmetik kapların en yaygın formudur ve MÖ VII. yüzyılın sonundan VI. yüzyılın sonuna kadar kullanılmıştır²⁹. Ortalama yükseklikleri 8–9 cm olan bu kapların 24.3 cm kadar yüksek olanları da mevcuttur³⁰. Lydionlar kulpsuz oluşu ile karakterize yuvarlak, geniş ve karınlı gövdeye sahiptir. Genellikle kaideleri kısa, konik ve dardır. Boynu dışa genişleyerek yükselir, dudakları geniş ve düzdür. Form değişimi MÖ VI. yüzyılın ikinci yarısı ile birlikte başlar. Değişim yüzyılın sonunda, kaide ve boynun dik ya da dike yakın yükselmesi, ağız kenarının daha dar ve kalın olarak bırakılması, bikonik ya da yuvarlak olan gövde yapısının birçok örnekte hacimce azalması ile kendini gösterir³¹. Tarihlenebilir kontektlerden gelen materyal azlığına rağmen geç tip lydionların MÖ V ve IV. yüzyılda devam ettiğini gösteren örnekler başlıca Sardeis³², Gordion³³ ve Daskyleion³⁴ buluntuları ile takip edilebilmektedir³⁵.

Bu kapların genel süsleme şeması; gövde üzeri enine yivli ya da façetalı, fitilli, çizgili, şerit bantlı ya da mermer taklidi süslemelidir³⁶. Sardeis'in yerel seramiğinde kırmızı – turuncu kırmızısı ve mora çalan kahverengi olmak üzere iki temel astar kullanılmaktadır. Morumsu kahverengi siyah astar mat olmasına karşın kırmızı ya da turuncu kırmızısı olan astar ise parlaktır³⁷. Mermer taklidi teknikte boya çok yönlü bir fırçanın dikey, yatay, diyagonal dalga sıralı ya da kıvrıkcık formda yüzeye uygulanması ile gerçekleştirilir. Mermer taklidi süsleme Anadolu'da Lydia boyalı seramiğinden daha geniş bir yayılıma sahiptir ve MÖ geç VII – V. yüzyıl aralığında üretilmiştir³⁸. Ayrıca birçok lydionun gövdesi, çizgili boyalı ya da birbirine yakın ince ya da birkaç kuşaktan oluşan kalın bantlar ile bezelidir. Çoğunlukla boyun ve kaide üzerinde uygulanan çizgili boyama ise gövde dekorasyonunu sınırlar.

²⁴ Greenewalt 2010, 209.

²⁵ Gürtekin-Demir 2007, 47; Gider - Büyüközer 2014, 121 vd. Fig. 10-11.

²⁶ Boardman 1980, 99.

²⁷ Greenewalt 1966, 88 vd.

²⁸ Greenewalt 2010, 205.

²⁹ Greenewalt 1966, 6, 10-20.

³⁰ Greenewalt 1972, 133.

³¹ Greenewalt 2010, 207 res. 6.

³² Greenewalt 1966, 35-37.

³³ Gürtekin-Demir 2007, 63 kat. no. 51; Erken örnekler için bk. Kohler 1995, 26-29 fig. 12, A-D.

³⁴ Gürtekin-Demir 2002, 112, 128, 131 fig. 17-18.

³⁵ Greenewalt 1966, 36.

³⁶ Greenewalt 2010, 207.

³⁷ Gürtekin-Demir 2007, 48. Sardeis'in yerel seramiğinde kullanılan sır rengi: red/orange-red ve black to purplish brown olarak tanımlanmıştır.

³⁸ Greenewalt 1966, 144-151.

Sardeis üretimi seramiklerin hamur yapısı ise farklı özellikler taşır, büyük olasılıkla birden fazla hamur tipi kullanılmıştır ve bu nedenle Lydia seramik endüstrisinin birçok farklı üretim merkezine sahip olması gerektiği düşünülmektedir³⁹. Sardeis'in yerel çamuru; seramik hamuruna turuncu kırmızısı rengini veren demir oksitin yüksek oranda bulunduğu, yumuşak, kolay ufalanabilen, mikali, bir yapıya sahiptir. Diğer bir özelliği ise çok miktarda altın sarısı mika içermesidir. Yerli Sardeis seramiğinin içeriğinde bulunan diğer unsurlar miktarları değişebilen kalker parçacıkları izleri ve küçük kuvars parçacıklarıdır. Bu durum Sardeis civarında bir çamur yatağından çok daha fazlasının mevcudiyetini göstermektedir⁴⁰.

Uşak Müzesi Lydionları

Yukarıda verilen Lydia seramiği ve lydionların genel tanımı ve kronolojisi ışığında sunulacak olan Uşak Müzesi Lydionları; Batı Anadolu ve Akdeniz Dünyası'ndaki birçok merkezde, MÖ VI. ve V. yüzyıllarda sevilerek kullanılan kozmetik kapları arasında yer alırlar. Bunlardan ilki (Fig. 1) yuvarlak ve küresel gövdelidir. Gövdesi pembe astarlı ve bezemesizdir. Boynu hafifçe dışa açılır ve kısadır. Kaidesi iç bükey, dışa açılarak sonlanır ve içi boştur. Gövdesi şişkin - karınlı lydionlara benzer. Ancak, kaide ve boyun yapısı ile 1 no'lu lydion Sardeis civarında ele geçen şişkin-karınlı lydionların dışa açılarak yükselen boyun ve kısa, konik kaide formundan farklılık gösterir. Greenewalt, Batı Anadolu'da herhangi bir tip ya da gruba dâhil edilemeyen hibrit özellikler taşıyan bu tip lydionların büyük olasılıkla küçük atölyelerde yapılan deneysel ya da acemice formlar olduğunu aktarır⁴¹. Her biri farklı form özelliklerine sahip hibrit lydionların literatüre kazandırılan örnekleri azdır⁴². İtalya ve Yunanistan'da bulunan az sayıda örneğin yanı sıra Batı Anadolu'da Pitane, nekropolis buluntusu bir örnek mevcuttur. Pitane hibrit lydionun kaide yapısı 1. no'lu lydionun kaidesi ile benzerdir. Greenewalt, Pitane buluntusu armudi gövdeli hibrit lydionun Attik bantlı A tipi lydionlara benzediğini ve Doğu Hellas taklidi olabileceğini belirtir⁴³. İonia'da bulunan diğer bir Attik-bantlı A tipi lydion, yuvarlak gövdeli oluşu ile 1. no'lu lydiona benzese de gövde yapısının omuzlu oluşu ile farklılık gösterir. Ayrıca yüksek silindirik boynu ve geniş bir tabanla sonlanan yüksek, silindirik kaidesi ile 1. no'lu lydiondan ayrılır⁴⁴. Gövde yüzeyleri kalın ve ince bantlar ile bezeli olan Attik Bantlı A tipi lydionlar yaklaşık MÖ 565 – 535 yılları arasına tarihlendirilmektedir⁴⁵. Pitane mezar konteksti, yaklaşık MÖ VI. yüzyılın ortalarından hemen sonraya tarihlendirilir⁴⁶. Anadolu'da bulunan hibrit lydionlara yeni bir örnek teşkil eden 1. no'lu lydion yüksek mika ve katkı maddeli hamur yapısı ile büyük olasılıkla Lidya ya da Batı Anadolu'da yerel bir atölyede üretilmiş olmalıdır.

Çalışmada yer alan diğer iki Lydion (Fig. 2. ve 3.) basık bikonik ve açılı gövde yapısına sahiptir. Bunlardan ilki (Fig. 2), dışa açılan boyunlu ve konik, kısa kaidelidir. Lidya seramiğinin tipik bezemesine sahip bu eserin gövdesinin üst bölümü birbirine yakın ve paralel ince krem ve turuncu renkli bantlar ile süslüdür. Krem renkli bantlar büyük oranda tahrip olmuştur. Bu nedenle yer yer bant-

³⁹ Greenewalt 1966, 8.

⁴⁰ Gürtekin-Demir 2007, 48.

⁴¹ Greenewalt 1966, 79-80.

⁴² Greenewalt 1966, Sp. 1-14. Batı Anadolu'da Pitane, İtalya, Atina ve Samos'tan 14 adet hibrit lydion kaydedilir.

⁴³ Greenewalt 1966, 79 lev. XX. A-C.

⁴⁴ Greenewalt 2010, 208-209 res. 8.

⁴⁵ Greenewalt 1966, 48 lev. I. T.

⁴⁶ Greenewalt 1966, 79.

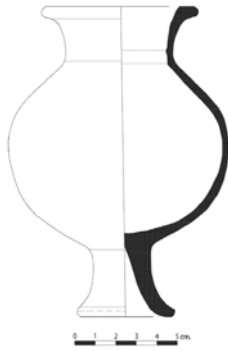

Fig. 1

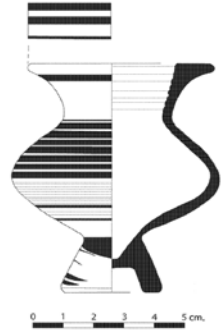
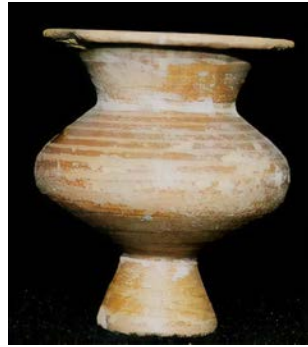

Fig. 2

Fig. 3

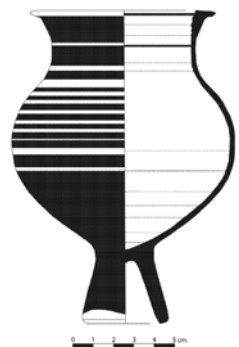

Fig. 4

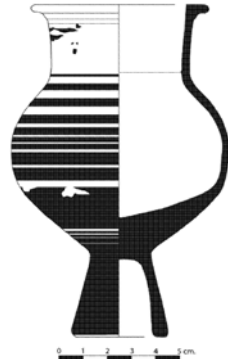

Fig. 5

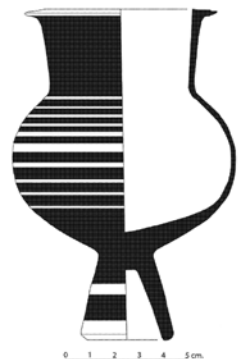

Fig. 6

Fig. 7

ların altında vazonun kendi hamuru görülür. Benzer form ve süslemeye sahip bir lydion Sardeis'te içerisinde otuz adet altın Kroisos stateri ele geçen, düz kaideli Doğu Yunan lydionu ile aynı tabakada bulunmuştur⁴⁷. Sardeis'ten benzer bir örnek Mezar 61.2 buluntuları arasında yer alır. Mezar konteksti MÖ 575-540 yılları arasına tarihlendirilmektedir⁴⁸. Ayrıca Sardeis'ten Pers işgali ile bağlantılı tabakadan ele geçen benzer forma sahip bir diğer lydion MÖ VI. yüzyılın ortalarına tarihlendirilmektedir⁴⁹. Klazomenai nekropolis alanında bulunan benzer form ve bezemeye sahip diğer bir örnek ise MÖ VI. yüzyılın ortalarına tarihlendirilmektedir⁵⁰. Geçiş tip olarak tanımlanan bu lydionlar şişkin karınlı lydionlardan gelişen form özellikleri sunarlar. Şişkin karınlı lydionların genel tarihlemesi MÖ geç VII – geç VI. yüzyıllar arasına yapılmakla birlikte yüzyılın ikinci yarısı boyunca formdaki değişim devam etmiştir⁵¹. Gövde yapısı ile geçiş tip lydion grubuna uygun olan 2 nolu lydion yaklaşık MÖ VI. yüzyılın ikinci yarısının başlarına tarihlendirilebilir.

Geçiş tip lydionlarının basık, bikonik gövde yapısına sahip diğer örnek (Fig. 3) ise gövde hacminin azalması ve kaidenin yükselmesi ile 2 no'lu lydiondan daha geç form özellikleri sunar. Gövdenin üst kısmı ve dudak üzerinde Lydia seramiğinin sevilen süslemesi olan yatay mermer taklidi bezeme yer alır. Daskyleion'dan örnekler mevcut olmakla birlikte⁵² Greenewalt dikey mermer taklidi bezemenin lydionlar için karakteristik bir süsleme olmadığını aktarır⁵³. Geçiş tipin benzer formları Pisidia'da Uylupınar Nekropol Alanı⁵⁴, Eski Smyrna⁵⁵, Daskyleion⁵⁶, Antandros⁵⁷ ve Batı Anadolu'da birçok merkezde yerleşim ve nekropolis alanlarında ele geçmişlerdir. Form değişiminin MÖ VI. yüzyılın ikinci yarısı ile başladığını belirten Greenewalt geçiş tip lydionları yaklaşık MÖ 530-510 yılları arasına tarihlendirir⁵⁸. Ancak aşağıda değinilecek İkiztepe ve Hamamtepe tümülüs buluntuları ışığında geçiş ve geç tip lydionların kronolojisinin daha geniş ve esnek sınırlara çekilebileceği görülmektedir.

Geçiş ve geç tip lydionların önemli bir buluntu grubu İkiztepe Tümülüs'ünde ele geçmiştir. Uşak İli Güre Köyü'nde bulunan İkiztepe Tümülüs'ü kaçak kazılar ile tahrip edildikten sonra yapılan kurtarma kazısı temizliği esnasında bulunan lydion parçalarının 1. mezara ait olduğu anlaşılmıştır. Müsadere ile Uşak Müzesi'ne kazandırılan on altı lydiondan üçü, diğerleri ile aynı form ve bezeme özelliklerine sahiptir (Fig. 4-6)⁵⁹. Yuvarlak, küresel gövdelerinin üzeri birbirine paralel ince krem rengi

⁴⁷ Shear 1922, 399 lev. VI.

⁴⁸ Greenewalt 1972, 141 no. 13 lev. 9. 1.

⁴⁹ Greenewalt 2009, 194 vd. fig. 12.

⁵⁰ Konak-Tarakçı 2015, 174 fig. 2. kat. no. 1.

⁵¹ Greenewalt 1966, 38-40 lev. I. O.; Greenewalt 1968, 147 vd. dn. 16. lev. 2. 3. Açılı gövde yapısına sahip şişkin-karınlı lydionların düz sırlı örnekleri de mevcuttur.

⁵² Gürtekin-Demir2002, 128 no. 99-101.

⁵³ Greenewalt 1966, 130.

⁵⁴ Çokay-Kepçe 2009, 35-36 fig. 17a-b, 18a-b, 19a-b.

⁵⁵ Cook 1958-1959, 30; Akurgal 1961, 151 fig. 106; Greenewalt 2010, 207 res. 7; Eski Smyrna'dan iki adet Kroisos stateri ile dört adet Darius I siglosunun yer aldığı tabakada bulunmuştur ve MÖ 510 yıllarına tarihlendirilmektedir

⁵⁶ Gürtekin-Demir2002, 112, 131.

⁵⁷ Polat *et al.* 2018, 490 res. 13.

⁵⁸ Greenewalt 1966, 39 vd.

⁵⁹ İkiztepe tümülüs buluntusu, aynı form ve bezemeye sahip diğer 10 lydionun katalog bilgileri için bk. Temiz

ve kahve-siyah koyu renk ince bantlar ile bezelidir. Sardeis civarından gelen diğer geç tip lydionlar gibi boyun ve kaide dike yakın ve yüksektir. Kaidelerin içi boştur. Boyun ve kaidelerinin yüzeyi metalik, çizgili sırlı, omuz ve ağız üzeri krem ve koyu kahve-siyah renk ince bantlar ile çevrilidir⁶⁰.

Geç tip lydionların iç hacminde aşamalı bir küçülme mevcuttur⁶¹. Ancak bizim eserlerimizin iç hacmi geniştir ve yükseklikleri 15.4 cm ile 13.8 cm aralığında değişmektedir. Greenewalt, Sardeis ve çevresinden gelen geç tip lydionların iç hacminin her zaman küçük olmadığını belirtir⁶². Bununla birlikte Manisa Müzesi'ne müzayede ile kabul edilen ve şimdi Uşak Müzesi'nde korunan 7. no'lu eser ise diğer üç lydiondan ölçü ve hacim olarak daha küçüktür. Diğerleri gibi bu eser de form ve bezeme olarak Sardeis civarı karakteristik geç tip özellikleri sunmaktadır.

Geç tip lydionların V ve IV. yüzyıl kronolojisi tarihlenebilir kontekstlerin azlığı nedeniyle problemlidir. Sardeis, Gordion ve Daskyleion'dan örneklerin büyük çoğunluğu MÖ geç VI. yüzyıldan III. yüzyıla kadar geniş bir aralığa tarihlendirilirler⁶³. Ancak İkiztepe Tümülüsü kaçak kazılar ile tahrip edilmesine rağmen kronolojiye dair önemli buluntular sunar. Tümülüsün 2. mezar odasının dromosunda 2. tip Dareios I siglosunun bulunması gömü alanının yaklaşık MÖ V. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlenebileceğini göstermektedir. Bununla birlikte Dareios I, 2. tip siglosların az da olsa Artakserkses I ve II. dönemine tarihlenen V ve IV. yüzyıl tabakalarından geldiği de bilinmektedir⁶⁴. İkiztepe lydionlarının benzer örneklerine baktığımızda geç tip lydionların erken örneklerinden biri Manisa İli'nin batısında Kayapınarı Köyü'nde bulunan ve MÖ 530 yıllarına tarihlendirilen Hamamtepe Tümülüsü'nde ele geçmiştir⁶⁵. Dik, yüksek boyunlu ve yuvarlak gövdeli lydionun kaidesi ise klasik geç özelliklerin aksine kısa ve koniktir. Ayrıca Daskyleion'dan Yeniköy Bayırı I. no'lu tümülüs buluntuları arasında da, (Fig. 4-7) ile benzer form özellikleri taşıyan diğer bir lydion MÖ VI. yüzyılın sonlarına tarihlendirilmektedir⁶⁶. Kontekst malzeme olan bir diğer örnek Rodos'ta Kamiros Nekropolis'i buluntuları arasında yer alır ve yaklaşık MÖ geç VI. yüzyıl – erken V. yüzyıla tarihlendirilmektedir⁶⁷. Hamamtepe Tümülüsü'nün tarihi göz önünde bulundurulduğunda Sardeis civarında görülen geç tip ve geçiş tip lydionların üretimine yaklaşık olarak aynı tarihlerde başlandığı görülmektedir. İkiztepe Tümülüsü buluntularına gelince, Greenewalt bu lydionları, geçiş ve geç tip lydionlar olarak tanımlamaktadır⁶⁸. Bu durum, yaklaşık MÖ VI. yüzyıl son çeyreği ve V. yüzyılın ilk çeyreğinde bu iki formun bir arada kullanıldığına işaret etmektedir. Çalışmada yer alan İkiztepe'den 4-5 ve 6. no'lu lydionlar, 2. Tip Dareios I. siglos buluntusu ile de uyumlu olarak yaklaşık MÖ V. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlendirilebilirler. Hacim olarak daha küçük ancak diğer üç eser ile benzer form ve bezemeye sahip olan örnek 7. no'lu lydion ise yaklaşık bu tarihlerde ya da biraz daha geç, MÖ V. yüzyılın ilk yarısında üretilmiş olmalıdır.

2007, 56 -61.

⁶⁰ Greenewalt 1966, 35.

⁶¹ Greenewalt 1966, 38.

⁶² Greenewalt 1966, 35.

⁶³ Greenewalt 1966, 36-37; Gürtekin-Demir2007, 63 no. 51; 2002, 112,128, 131 fig. 17 - 18.

⁶⁴ Özgen – Öztürk 1996, 136, no. 91.

⁶⁵ Dinç – Önder 1992, 38 vd. res. 14 çiz. 9.

⁶⁶ Bakır *et al.* 2003, 493 vd. res. 6.

⁶⁷ Jacopi 1931, 263 - 266 fig. 290.

⁶⁸ Greenewalt 2010, 213 dn. 13.

Genel Değerlendirme

Lüks ürünler arasında yer alan parfüm, kokulu krem ve kozmetik ürünlerin tüketimi MÖ geç VII ve VI. yüzyıllarda orta sınıf arasında yaygınlaşır. Bu dönemde Akdeniz Dünyası'nda birçok merkezde yerleşim ve nekropolis alanlarında, bilinen parfüm ve kozmetikler ile bunlara ait kap formlarından farklı yeni bir ürün ve içerisine konduğu özgün bir kap formu görülmeye başlar. Başta Lydia olmak üzere Phrygia, Pisidia ve birçok Batı Anadolu merkezinde, Ege Adaları, Yunanistan, İtalya, Fransa, İspanya ve G. Rusya'da boy gösteren bu yeni kozmetiğin adı βακκαρίς, sunulduğu kabın adı ise lydiondu. Geçmişe ait beğeni ve zevklerin izlerini günümüze taşıyan lydionlar aynı zamanda Arkaik ve Klasik Dönem'in sosyal ve kültürel yapısına dair arkeolojik kanıtları da oluşturmaktadır. Geleneksel kullanımları ile birlikte farklı coğrafyalara taşınan ve taklitleri yapılan bu kaplar sadece bölgeler arası kültürel etkileşimin değil, aynı zamanda Anadolu'nun diğer coğrafyalar ile ticari bağlantılarının izlerini de takip etmemize yardımcı olmaktadır.

Lydionlar en yaygın MÖ VI. yüzyıl tabakalarında ele geçer. Ancak Lydia'nın Pers işgaline uğradığı MÖ VI. yüzyılın üçüncü çeyreği boyunca İtalya ve Hellas'ta Anadolu'dan ithal edilen kozmetik maddesinde azalma ve lydion üretiminde düşme başlar⁶⁹. Anadolu'da kozmetik maddesinin teminindeki yetersizlik MÖ V. yüzyıl ile birlikte, lydionların kapasite ve boyutlarının küçülmesi ile kendini gösterir. MÖ IV. yüzyıl ortalarında ise kozmetik kullanımı ve lydion üretimi ortadan kalkar. MÖ IV. yüzyıldan sonra I. yüzyıla kadar βακκαρίς'in antik kaynaklarda anılmaması da bu düşüşü desteklemektedir. Ancak başlıca nekropolis alanlarında tekrarlanan gömüler nedeniyle MÖ V ve IV. yüzyıl kontekstlerinin büyük oranda problemlili olması bu azalmanın sayısal olarak doğru analizine imkân vermemektedir⁷⁰.

Benzer şekilde kazı çalışmaları dışında gerçekleştirilen seramik değerlendirmeleri bilimsel açıdan amaçlanan düzeyde bilgiye ulaşılması noktasında zorluklar barındırmaktadır. Buluntu yeri ve tabakaları belli olmayan bu eserlerin değerlendirilmesinde öncelikli amaç, sosyal yaşam içerisinde kullanımlarının önemi ve ait oldukları kültürlerin saptanmasıdır. Çalışma kapsamında değerlendirdiğimiz Lydia kültürüne ait eserler aynı zamanda Batı Anadolu ile bağlantılıdır. Bu kapsamda Lydia seramiğinin klasik şişkin-karınly lydion formundan ayrılan 1. no'lu eser, hibrit lydion grubuna yeni bir örnek teşkil etmektedir. Bu eserin değerlendirilmesi hibrit lydionların literatüre sunulan örneklerinin az olması nedeniyle önemlidir. Burada incelenen diğer lydionlar (Fig. 2-7.) geçiş/geç tip form özelliklerine sahiptir ve MÖ VI. yüzyıl ortalarından V. yüzyılın ilk yarısına kadar olan bir zaman aralığında üretilmişlerdir. Kıyaslama yapılan örnekler kontekst malzemeler içerisinden seçilmiştir. Bu seçimdeki amaç formların kronolojisini sınırlamak değildir. Genel olarak şişkin karınly lydionlar MÖ VI. yüzyıl boyunca, geç tip lydionlar ise MÖ V. yüzyıl boyunca kullanılmışlardır. Bu çalışmada değerlendirilen eserler büyük oranda sağlam ele geçmiştir. Ayrıca farklı formlara sahip olmaları ve geniş bir kronolojik yelpazede yer almaları da konunun bütüncül değerlendirmesine olanak sağlamıştır.

⁶⁹ Greenewalt 1966, 102.

⁷⁰ Greenewalt 1966, 36 vd.; Lydion buluntuları kontekst kataloğu için bk. Temiz 2007, 15-27, 98-102.; Geç Demir Çağ (MÖ 550-330) Phrygia kronolojisi ve buluntuları için bk. Kealhofer – Greave 2011, 418-420,421 Fig. 18.2c.

KATALOG**Kat. No. 1. Fig. 1.**

Uşak Müzesi - 1965 Müzayede; En. No: 1.41.70.

Yük: 13 cm; Ağız Çapı: 7.6 cm; Gövde Çapı: 10.7 cm

Hamur yapısı: İç 10 YR 6/3 (dull yellow orange) Dış 10 YR 6/3 (dull yellow orange)

İri katkı maddeli ve mikalı hamur yapısına sahip eserin yüzeyi pembe astarlıdır.

Kat. No. 2 Fig. 2.

Uşak Müzesi – 1974 Satın alma; En. No: 3.48.74.

Yük: 7.7 cm; Ağız Çapı: 6.6 cm; Gövde Çapı: 6.8 cm

Hamur yapısı: İç: 7.5 YR 6/4 (dull orange) dış: 2.5 YR 5/6 (bright reddish brown), 7.5 YR 6/4 (dull orange) Küçük mika tanecikli, mat turuncu renkli, ince hamurludur.

Kat. No. 3 Fig. 3.

Uşak Müzesi – 1979 satın alma; En. No: 30.1.79

Yük.: 8.9 cm; Ağız çapı: 6.2 cm; Gövde çapı: 7.3 cm

Hamur yapısı: İç: 2.5 Y 7/2 (grayish yellow); Dış: 2.5 YR 5/8 (bright reddish brown), 2.5 YR 2/1 (reddish black) Küçük mika tanecikli, mat sarımsı renkli ince hamurludur.

Kat. No. 4 Fig. 4.

Uşak Müzesi – 1966 müsadere; En. No: 1.35.70 /IK. 2.66; İkiztepe Tümülüsü

Yük.: 15.4 cm; Ağız çapı: 9.2 cm; Gövde çapı: 10.7 cm

Hamur yapısı: İç: 7.5 YR 6/4 (dull orange); Dış: 5Y 3/1 (olive black) 2.5 YR 5/6 (bright reddish brown) 7.5YR 6/4 (dull orange). Mat turuncu renkli, küçük mika tanecikli ince hamurludur.

Kat. No. 5 Fig. 5.

Uşak Müzesi – Müsadere 1966; En. No:1.33.70/IK 3.66; İkiztepe Tümülüsü

Yük.: 13.8 cm; Ağız çapı: 6.9 cm; Gövde çapı: 9 cm

Hamur yapısı: İç: 7.5 YR 6/4 (dull orange), Dış: 7.5 YR 6/4 (dull orange), 5Y 3/1 (olive black). Mat turuncu renkli, küçük mika tanecikli ince hamurludur.

Kat. No. 6 Fig. 6.

Uşak Müzesi – Müsadere 1966; En. No:1.39.70.; İkiztepe Tümülüsü

Yük.: 13.6 cm; Ağız çapı: 8 cm; Gövde çapı: 9.2 cm

Hamur yapısı: İç: 7.5 YR 7/3 (dull orange), Dış: 10YR 7/3 (dull yellow orange), 10YR 4/1 (brownish gray). Mat turuncu renkli, küçük mika tanecikli ince hamurludur.

Kat. No. 7 Fig. 7.

Uşak Müzesi – Manisa Müzesi'nden devir / Müzayede 1969; En. No:37.2.69.; İkiztepe Tümülüsü

Yük.: 10.5 cm; Ağız çapı: 5.5 cm; Gövde çapı: 6.8 cm

Hamur yapısı: İç: 5 YR 5/4 (dull reddish brown), Dış: 7.5YR 6/3 (dull brown), 7.5YR 3/1 (brownish black). Mat kırmızımsı kahverengi renkli küçük mika tanecikli ince hamurludur.

BİBLİYOGRAFYA

- Akurgal 1961 E. Akurgal, *Die Kunst Anatoliens*. Berlin 1961
- Bakır *et al.* 2003 T. Bakır, R. G. Gürtekin-Demir – C. Tanrıver, “Daskyleion 2001”. *KST* XXIV/1 (2003) 491-500.
- Beazley 1927 J. D. Beazley, “Some Inscriptions on Vases”. *AJA* 31/3 (1927) 345-353.
- Boardman 1980 J. Boardman, *The Greeks Overseas: Their early Colonies and Trade*. London 1980.
- Cook 1958-1959 J. M. Cook, “Old Smyrna 1948-1950”. *BSA* 53-54 (1958-1959) 1-34.
- Çokay-Kepçe 2009 S. Çokay-Kepçe, *The Pottery from Burdur Uylupınar Nekropolis. Adalya XII Suppl.* İstanbul (2009) 29-76.
- de la Genière 1984 J. de la Genière, “Parfumés Comme Crèsus”. *BCH* 108 (1984) 91-98.
- Dinç – Önder 1992 R. Dinç, – M. Önder, “Kayapınarı – Hamamtepe Tümülüsü Kurtarma Kazısı”. *Müze Kurtarma Kazısı Semineri III* (1992) 31-51.
- Gider-Büyüközer 2014 Z. Gider Büyüközer, “Börükçü Nekropol Alanından Bir Arkaik Mezar”. *TÜBA-AR17* (2014) 111-128.
- Greenewalt 1966 C. H. Jr. Greenewalt, *Lydian Pottery of the Sixth Century B.C. the Lydian and Marbled Ware*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, University of Pennsylvania. Philadelphia 1966.
- Greenewalt 1968 C. H. Jr. Greenewalt, “Lydian Vases from Western Asia Minor”. *CSCA* 1 (1968) 139-154.
- Greenewalt 1972 C. H. Jr. Greenewalt, “Two Lydian Graves at Sardis”. *CSCA* 5 (1972) 113-145.
- Greenewalt 2009 C. H. Jr. Greenewalt, “Sardies: Archaeological Research and Conservation Projects in 2007”. *KST* XXX/4 (2009) 191-204.
- Greenewalt 2010 C. H. Jr. Greenewalt, “Lydian Cosmetics”. Ed. N. H. Cahill, *In the Lydians and Their World*, İstanbul (2010) 201-216.
- Gürtekin-Demir 2002 R. G. Gürtekin-Demir, “Lydian painted pottery at Daskyleion”. *AS* 52 (2002) 111-143.
- Gürtekin-Demir 2007 R. G. Gürtekin-Demir, “Provincial Production of Lydian Painted Pottery”. Eds. A. Çilingiroğlu – A. Sagona, *Anatolian Iron Ages 6. ANES Suppl.* 20. Eskişehir (2007) 47-77.
- Jacopi 1931 G. Jacopi, *Esplorazione archeologica di Camiro. I. Scavinelle Necropoli Camiresi, 1929-1930*. Bergamo 1931.
- Kealhofer – Grave 2011 L. Kealhofer – P. Grave, “The Iron Age on the Central Anatolian Plateau”, Eds. S. R. Steadman – G. McMahon, *The Oxford of Ancient Anatolia*. New York (2011) 415 – 442.
- Kohler 1995 E. L. Kohler, *The Gordion Excavations Final Reports, Vol. 2: The lesser Phrygian Tumuli, Part 1: The Inhumations*. Philadelphia 1995.
- Konak-Tarakçı 2015 S. Konak Tarakçı, “Some remarks on newly discovered graves at Klazomenai”. Eds. R. G. Gürtekin-Demir, H. Cevizoğlu, Y. Polat – G. Polat, *KERAMOS, Ceramics: A Cultural Approach, Proceedings of the First International Conference at Ege University*. İzmir (2015) 173-183.
- Özgen – Öztürk 1996 İ. Özgen – J. Öztürk, *Heritage Recovered the Lydian Treasure*. İstanbul 1996.
- Pedley 1972 J. G. Pedley, *Ancient Literary Sources on Sardis*. Cambridge 1972.

- Polat *et al.* 2018 G. Polat, Y. Polat, K. Yağz, R. Aktaş, A. Saka, E. Açar, E. Baysu – E. Kıraç, “Antandros 2015-2016 Yılı Kazıları”. *KSTXXXIX/3* (2018) 476-502.
- Roebuck 1959 C. Roebuck, *Ionian Trade and Colonization*. New York 1959.
- Rumpf 1920 A. Rumpf, “Lydische Salbgefaesse”. *AM* 4 (1920) 163-170.
- Shear 1922 T. L. Shear, “Sixth Preliminary Report on the American Excavations at Sardis in Asia Minor”. *AJA* 26/4 (1922) 389-409.
- Temiz 2007 S. H. Temiz, *Uşak Müzesi’nden Bir Grup Koku Kabı ve Lidya Parfüm Endüstrisi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara 2007.
- Tezcan 1976 B. Tezcan, “İkiztepe Kazısı”. *Türk Tarih Kongresi VIII/I Cilt.* (1976) 391-397.
- Wrigley 2011 S. Wrigley, *The Lydion, Revealing Connectivity Across the Mediterranean in the Sixth Century B.C.* Sidney 2011.